

2. Tendence ve vývoji vlastních a cizích zdrojů podniků v první polovině 90. let

Pro českou ekonomiku byla po vzniku samostatného státu typická slabá vybavenost kapitálem. Vlastní zdroje firem nestačily na jejich rozvoj, ale dokonce ani na financování jejich provozu. Za takové situace pak byly nuceny financovat cizími zdroji jak investiční záměry, tak operativně i vlastní provozní potřeby. Drtivá převaha cizích zdrojů v podobě bankovních úvěrů v bilancích firem pak vedla k potřebě radikálně rozhodnout rovněž o důsledcích druhotné platební neschopnosti v řádech stovek miliard korun (202 mld. v roce 1994), přeměněné v konstituované Konsolidační bance³ na úvěry na trvale se obracející zásoby.

- **Na firmy připadaly na přelomu 90. let téměř tři čtvrtiny celkového objemu poskytnutých úvěrů – více než třetina z nich byla později klasifikována jako úvěry rizikové**

Zadluženost sektoru soukromých nefinančních podniků u bank dosahovala na počátku druhé poloviny 90. let zhruba 600 mld. korun, v roce 1997 ale už 805,1 mld. korun, což představovalo 72 % celkového objemu poskytnutých úvěrů v hrubém vyjádření.

Značná část firemních úvěrů však přecházela v bilancích bank do tříd úvěrů klasifikovaných jako vysoce rizikové. Česká republika se ocitla ve srovnání s ostatními středoevropskými zeměmi transformujícími své ekonomiky v nejhorším postavení pokud jde o podíl objemu rizikových půjček firmám na celkovém objemu úvěrové emise – klasifikované úvěry představovaly zhruba třetinu všech poskytnutých půjček. V roce 1997 činil jejich objem 272,9 mld. korun, tj. 27,2 % celkově poskytnutých úvěrů (v roce 1995 dokonce 33,6 %)⁴. Úvěry byly kryty z velké části zástavami nemovitostí, což při jejich ohodnocení podle aktuálních tržních cen vedlo k hlubokému propadu reálné hodnoty těchto zástav. Katastrofický scénář pádů velkých bank, jejichž vlastní vybavenost kapitálem nebyla schopna pokrýt rizika vzniklá z těchto špatných půjček firmám, nabýval stále zřetelnějších obrysů. Na rozdíl od pádů malých a středních bank z přelomu 90. let, které byly způsobeny krizemi likvidity, hrozba pádů tří největších českých bank plynula z hrozivého stavu jejich portfolií. Stát řešil tento stav v bankovních domech se svou majetkovou účastí přesunem masivního objemu špatných půjček do Konsolidační banky, později přeměněné na Českou konsolidační agenturu (ČKA).

Základní jmění velkých bank jako součást vlastního kapitálu se v období do roku 1996 zvyšovalo minimálně, protože bylo očekáváno dokončení jejich privatizace s tím, že budoucí strategie vymezení nových vlastníků.

2.1. Role bankovních úvěrů ve zdrojích firemního sektoru

Nedostatek kapitálu v transformující se české ekonomice byl nahrazován zvýšenou úvěrovou činností komerčních bank.

- **Podíl úvěrů soukromému sektoru na celkové úvěrové emisí do roku 1997 silně rostl pokračováním velké a malé privatizace**

Koncem roku 1995 bylo soukromému sektoru poskytnuto bankami 63,8 % všech úvěrů, vládnímu 20,5 % a zbytek poskytnutých úvěrů připadal na domácnosti-živnosti, domácnosti-obyvateľstvo, vládu a položku ostatní. Z pohledu ekonomických odvětví získal v té době největší objem úvěrů zpracovatelský průmysl (31,6 %), obchod a pohostinství jako důsledek pokračující malé privatizace (20,5 %) a o širokém spektru poskytovaných úvěrů svědčí i skutečnost, že položka „ostatní“ tvořila koncem roku 1995 plných 30,4 % celkového objemu úvěrů poskytnutých bankami v ČR⁵. Například na zemědělství připadalo v polovině 90. let pouze 4,1 % objemu poskytnutých úvěrů.

³ Konsolidační banka byla založena v únoru 1993 jako státní peněžní ústav, jehož hlavním smyslem byla správa špatných úvěrů z období do roku 1989.

⁴ Držení zejména ztrátových úvěrů v bilancích bank vedlo k jejich dalšímu navyšování kapitalizací nezaplacených úroků. Banky uváděly jako problém držení klasifikovaných úvěrů v bilancích zejména problémy při vymáhání pohledávek při soudních jednáních, snižování základny pro možnou tvorbu opravných položek mimo daňový režim, problémy při odpisu v případech částečného krytí úvěru zajištěním, atd.

⁵ Kromě zpracovatelského průmyslu a obchodu a pohostinství vykazovala statistika ČNB pokud jde o odvětvové členění poskytnutých úvěrů bankovním sektorem také odvětví stavebnictví (3,5 %), doprava a cestovní ruch (2,5 %), zemědělství (4,1 %) a peněžnictví a pojišťovnictví (2,9 %).

- **V roce 2004 už činil podíl úvěrů firmám jen necelou polovinu celkově poskytnutých úvěrů a zpracovatelský průmysl se na nich podílel jen z 15,3 %**

Obdobná struktura úvěrů z konce roku 2004 ukazuje, že podniková sféra zůstává klíčovou složkou úvěrové emise (459,5 mld. korun nefinančním podnikům), třebaže její podíl ve srovnání s polovinou 90. let výrazně poklesl na 45,5 % celkového objemu poskytnutých úvěrů. Stejně tak tomu bylo u úvěrů vládnímu sektoru, jehož podíl klesl na 11,4 % (naopak výrazně vzrostly úvěry obyvatelstvu a dosáhly 28 % úhrnného objemu úvěrů). Rovněž odvětvová struktura doznala podstatných změn, když podíl zpracovatelského průmyslu poklesl ve srovnání s rokem 1995 na polovinu (15,3 %) stejně jako obchod a pohostinství (11,8 %). Naopak výrazně stouply úvěry v odvětvích soustředěných do položky „ostatní“ a přesáhly polovinu objemu všech úvěrů poskytnutých bankami (55,9 %). Tento vývoj ukazuje na zesílený příliv cizích zdrojů především do odvětví služeb.

2.2. Bankovní sektor

- **Silný podíl cizích zdrojů na celkovém krytí zdrojů firemního sektoru dokazovaly i objemy poskytovaných úvěrů bankami ve struktuře jejich aktiv**

Na silný podíl cizích zdrojů na celkovém krytí zdroji firemního sektoru v průběhu transformace české ekonomiky lze odvozeně usuzovat z objemů úvěrů poskytovaných bankami podle vývoje struktury jejich aktiv. Koncem roku 1996 činil objem cenných papírů v portfoliích bank 311,2 mld. korun, což představovalo 15,3 % celkové bilanční sumy bankovního sektoru. Naproti tomu objem poskytnutých úvěrů dosahoval v té době 939,9 mld. korun, což bylo 46,2 % celkové bilanční sumy.

V této souvislosti bylo také důležité, že vzhledem k nižší potřebě stahovat z bankovního sektoru přebytečnou likviditu bylo emitováno (a ze strany komerčních bank tedy nakupováno) méně pokladničních poukázek ČNB⁶, což rozšířilo prostor pro další poskytování úvěrů tím, že banky touto formou aktivních obchodů alokovaly své zdroje.

Už v roce 1996 však došlo k mírnému poklesu úvěrů na celkovém bilanční sumě bankovního sektoru v důsledku vysokého podílu klasifikovaných úvěrů v portfoliích bank, ale v reakci na možné ztráty z obchodování na kapitálovém trhu.

- **Podíl korunových úvěrů na HDP v b. c. představoval koncem roku 1996 63,3 % a objem úvěrů rostl rychleji než úhrnná bilanční suma bank**

Koncem roku 1996 představoval podíl korunových úvěrů 63,3 % HDP v běžných cenách. Přitom objem hrubých úvěrů bez zohlednění opravných položek tvořených na rizikové úvěry převýšil bilion korun (1 026,8 mld.), což bylo o více než desetinu více ve srovnání s rokem 1995. Rychlejší růst poskytnutých úvěrů než celkové sumy aktiv v bankovním sektoru znamenal, že jednak byly pro ten účel použity nové zdroje, ale i uvnitř aktivní strany bilance bankovního sektoru docházelo ke změnám. Banky například výrazně omezovaly objem svých rychle likvidních aktiv.

Z uvedeného plyne, že při takovémto růstu poskytovaných úvěrů muselo docházet i k výraznému zvyšování podílu cizích zdrojů v pasivech firemního sektoru v neprospěch vlastního kapitálu. To byl však jen jeden z rizikových aspektů vývoje vzájemných vztahů firemní sféry a bank. Tím druhým byla vysoká cena poskytovaných úvěrů.

- **Obrovským rizikem byly pro budoucí schopnost firem splácet poskytnuté úvěry jejich vysoké úrokové sazby; během let 1995-2004 pak klesla výnosnost úvěrů na třetinu**

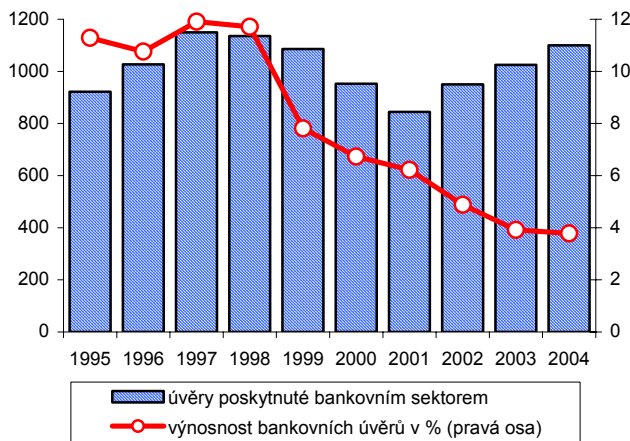
Úrokové sazby z úvěrů dosahovaly na přelomu 90. let úrovní převyšujících dvojciferné hodnoty. Spolu s velmi vysokým podílem cizích zdrojů ve firemních bilancích tak bylo umocněno riziko budoucích problémů se splácením. Toto riziko bohužel neustále narůstalo při již tak velmi vysokém objemu špatných půjček v úvěrových portfoliích bank.

Přesný pohled poskytuje údaj o výnosnosti úvěrů, která v roce 1995 dosahovala podle údajů za bankovní sektor publikovaných ČNB 11,29 %, v roce 1997 pak 11,91 % a blízko hranice 12 % byla i v roce 1998 (11,71 %). Teprve v roce 1999 došlo k prudkému poklesu výnosnosti úvěrů (7,81 %), která se od té doby neustále snižuje. (graf č. 1). Podle údajů za rok 2004 činila 3,78 %. Na tomto vývoji se podepisovaly jak obecně klesající úrokové míry v ekonomice, tak dopad špatného stavu úvěrových portfolií bank (tendence úvěrovat projekty firmám v lepší kondici a tedy se spolehlivější návratností, což se promítalo i v nižší ceně poskytovaných peněz).

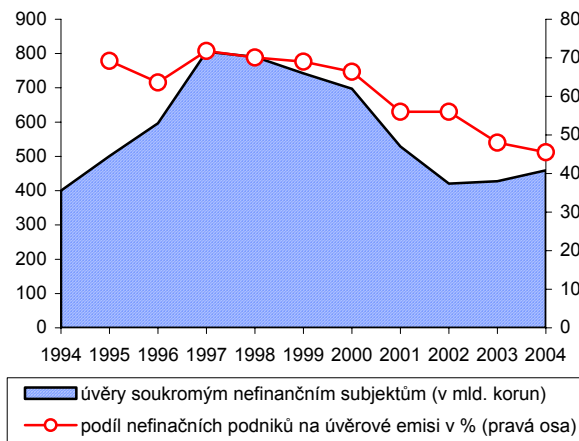
⁶ Objem státních a jiných pokladničních poukázek se v roce 1996 ve srovnání s rokem 1995 snížil o 27,6 % na 112,8 mld. korun.

V roce 2004 byla výnosnost úvěrů pro banky ve srovnání s rokem 1995 jen asi třetinová (3,78 % proti 11,29 %). V roce 2005 však již zřejmě dochází k nepatrnému oživení, resp. stagnaci, protože podle údajů z konce září dosáhla výnosnost úvěrů pro banky 3,92 %.

Graf č. 1 Výnosnost úvěrů bank v ČR (v %) a hrubé úvěry celkem (v mld. korun)

Graf č. 2 Úvěry poskytnuté bankovním sektorem nefinančním podnikům

Pramen: ČNB

- Vlastní zdroje bank v polovině 90. let představovaly zhruba desetinu celkových zdrojů, ale v roce 2004 již jen 7,2 %**

V bankách činil v roce 1996 objem vlastních zdrojů na celkových pasivách 10,4 % (tj. 212,4 mld. korun) a tento poměr zůstal stejný jako v roce 1995, přestože v korunovém vyjádření vlastní zdroje o téměř desetinu stouply. V průběhu let poklesly vlastní zdroje bank vyjádřené jako základní kapitál a rezervní zdroje na 7 % v poměru k pasivům v roce 2003 a 7,2 % v roce 2004, což představovalo 188,8 mld. korun.

Převaha cizích zdrojů, především vkladů od klientů, je typická pro bankovní podnikání (jen banky zahajující činnost jsou nuceny spoléhat se na vlastní zdroje). Základní kapitál je stále hlavní ve struktuře vlastních zdrojů bank, přestože jeho podíl klesá (koncem roku 2004 činil 37,3 % vlastních zdrojů). Ostatní složky vlastních zdrojů jsou pokud jde o jejich souhrnnou hodnotu závislé na vytvořeném zisku v daném roce.

Právě banky, na rozdíl od nefinančních podniků, používaly k navýšení základního kapitálu prostředky formou úpisu nových akcií. V samotném firemním sektoru je po celé toto období patrný mizivý zájem podniků o získání zdrojů tímto způsobem. Banky takto posilovaly svůj akciový kapitál především v době, kdy jejich kapitálová přiměřenost sice neklesla pod předepsanou úroveň⁷, ovšem stav úvěrových portfolií indikoval vážné problémy.

- Podíl základního kapitálu i rezervních zdrojů na celkových vlastních zdrojích bankovního sektoru klesá, roste podíl zisku**

Skladba vlastních zdrojů bank odráží podle ČNB jejich vlastnickou strukturu, převažující typy obchodů, historii subjektu, výsledky hospodaření. Rezervní zdroje jsou zastoupeny rezervními fondy, kapitálovými fondy a ostatními fondy tvořenými ze zisku. Přitom dochází k dalšímu oslabování podílu této složky na vlastních zdrojích celého sektoru. Silná ziskovost bankovního sektoru patrná od roku 2000 vede k tomu, že narůstá podíl celkového zisku ve struktuře vlastních zdrojů. Je to vidět nejen z jeho podílu na vlastních zdrojích (39,8 % v roce 2004 proti 39,1 % v roce 2003), ale i na poměru k celkovým aktivům (2,8 %).

Koncem 90. let přitom bankovní sektor vzhledem k potížím s úvěrovými portfolii hospodařil se ztrátou.

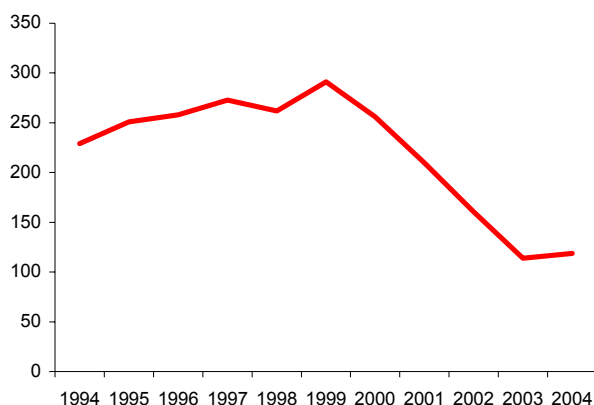
⁷ Pravidla Basel I a později Basel II určující pravidla obezřetného chování bank na mezinárodní úrovni aplikovaná národními bankami v příslušném státě.

- **Úvěry poskytované bankami dosahují zhruba 40 % celkových aktiv bankovního sektoru; od roku 2003 se tento podíl mírně zvyšuje**

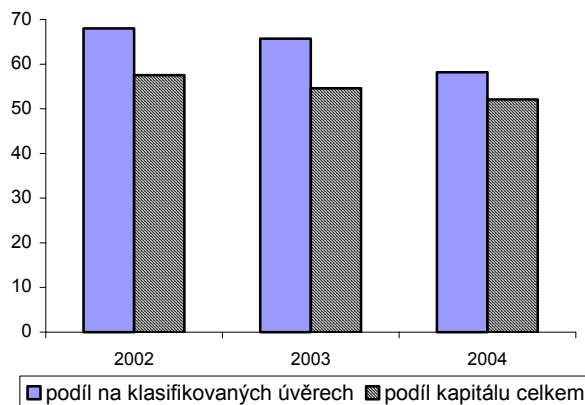
V roce 2004 dosahoval objem poskytnutých úvěrů na celkové bilanční sumě bankovního sektoru 40,7 %, což představuje snížení oproti roku 1995 (46,2 %), ovšem v první polovině 90. let představovaly úvěry více než polovinu celkových aktiv bankovního sektoru. V posledních letech je zaznamenáván úvěrový boom v sektoru domácnosti-obyvateľstvo, takže poměrná čísla vztažená pouze k firemnímu sektoru jsou ve srovnání s rokem 1995 ještě nižší.

Rok 2004 je dalším rokem, kdy je patrný (i když zatím jen velmi mírný) odklon od alokace zdrojů bankovního sektoru do oblasti cenných papírů zpět k úvěrování – podíl úvěrů se zvýšil z 39,4 % úhrnu aktiv v roce 2003 na 40,7 % celkové bilanční sumy bankovního sektoru.

Graf č. 3 Objem klasifikovaných úvěrů v bankovním sektoru ČR (v mld. korun)

Graf č. 4 Podíl tří největších bank na výši klasifikovaných úvěrů bankovního sektoru a kapitálu celkem (v %)

Pramen: ČNB

- **Od roku 2003 jsou všechna potenciální úvěrová rizika plně kryta rezervami a opravnými položkami**

Po dramatickém vývoji úvěrových portfolií z konce 80. let a těsně po roce 2000 se kvalita úvěrového portfolia výrazně zlepšila. Od roku 2003 pak objem rezerv a opravných položek jako součást vlastních zdrojů bank byl vyšší než riziko, vypočítané podle vážené klasifikace. Navíc objem takto vytvářených rezervních zdrojů postupně klesá, což je důsledkem celkového zlepšování úvěrového portfolia bankovního sektoru. Veškerá potenciální rizika spjatá s bankovními úvěry jsou tak těmito zdroji kryta - například koncem roku 2004 objem rezerv a opravných položek vytvořený ve výši 31,2 mld. korun převyšoval objem potřebných zdrojů na krytí rizika vypočteného podle vážené klasifikace (27,9 mld. korun) o 3,3 mld. korun.

Dílčí závěr:

Česká ekonomika trpěla v první polovině dekády vzniku samostatného státu silnou kapitálovou podvybaveností. Málo vlastních zdrojů na rozvoj a ve značném rozsahu i provozní potřeby nutilo firmy financovat cizími zdroji jak investiční záměry tak vlastní provoz. Druhou variantou byly kapitálové vstupy zahraničních investorů.

Koncem roku 1995 bylo soukromému sektoru poskytnuto bankami 63,8 % všech úvěrů, veřejnému 20,5 % a zbytek poskytnutých úvěrů připadal na domácnosti-živnosti, domácnosti-obyvateľstvo, vládu a položku ostatní. Z pohledu odvětví získal v té době největší objem úvěrů zpracovatelský průmysl (31,6 %) a obchod a pohostinství jako důsledek pokračující malé privatizace (20,5 %). O deset let později podstatně klesl podíl firemní sféry na úvěrové emisi – přestože tento segment zůstává pro banky i nadále klíčový, zabírá v jejich úvěrových obchodech méně než polovinu.

Vysoké úrokové zatížení a rozhodující podíl cizích zdrojů na celkových zdrojích nefinančních podniků v podstatě po celá 90. léta vedl k potížím se splácením úvěrů. Značná část firemních úvěrů se tak dostala v úvěrových portfoliích bank do tříd úvěrů klasifikovaných jako vysoce rizikové. ČR se ocitla ve srovnání s ostatními středoevropskými zeměmi transformujícími své ekonomiky v nejhorším postavení pokud jde o podíl těchto rizikových půjček firmám na celkovém objemu poskytnutých úvěrů - klasifikované úvěry převyšovaly třetinu všech poskytnutých půjček. K plnému krytí úvěrových rizik firemního sektoru rezervami a vytvořenými opravnými položkami ze strany bank dochází až od roku 2003.